

DEN GLEMTE HISTORIEN

KRISTNE PÅ DEN ARABISKE HALVØY

Bit for bit rekonstruerer forskere i dag historien om den kristne blomstringsperioden på Den arabiske halvøy. Hva kan de fortelle oss om denne glemte perioden?

BERIT THORBJØRNSRUD

Å SKRIVE KRISTENDOMMENS TIDLIGE HISTORIE¹ (det 4.–9. århundret) på Den arabiske halvøy har den amerikanske teologen Arthur Jeffrey sammenliknet med å veve sammen

*a great number of strands gathered from one source or another, never quite certain that some strands are really going to hold, and very conscious that there are great gaps where we have no strands at all to help fill out the picture.*²

Til tross for at senere forskning har bidratt til både å avdekke flere tråder og koble flere av dem sammen på nye måter, synes Jeffreys beskrivelse fra 1945 fortsatt dekkende. Kildematerialet er mangelfullt og arbeidet med eksisterende kilder er i tillegg komplisert. Det stiller store krav til spesialisering innen ulike språk (syriansk, sør-arabiske språk, arabisk, persisk, gresk, latin), og/eller innen historie, religion, arkeologi eller kunsthistorie. Historien(e) rekonstrueres derfor bitevis av ulike spesialister som arbeider med svært ulike kilder på flere ulike steder. Å samle fragmentene av historien(e) de rekonstruerer i en fortelling er særdeles utfordrende. Dermed har hva man

faktisk vet, eller hva man diskuterer om man vet, om denne tidlige historien – før og etter islam – i stor grad forblitt ukjent utenfor spesialistenes sirkler.

Alle som har befattet seg med islams tidlige historie vet at profeten Muhammed var i kontakt med kristne, men hvem de var, hvilke kirkesamfunn de tilhørte eller hvilken utbredelse de hadde på halvøya er det få som kjenner til. Det er også generelt oppfattet som en historisk kjengjering, også innen studier av kristne i Midtøsten, at kristne (og jøder) ble fordrevet fra Den arabiske halvøy straks etter profeten Muhammeds død. Men spesialister i syriansk (*Syriac*) har for lengst dokumentert at kristne levde i beste velgående langs Gulfen mer enn førti år senere.³ Og fortsatt er det store antall syrianske tekster som ikke er gjennomført etter flere spor av de kristne. Arkeologer har nylig gjort funn, blant annet i De forente arabiske emirater, som synes å forlenge den lokale kristne historien med 200 år.³ Svært mye av territoriet på Den arabiske halvøy er dessuten fort-

Kirke fra 300-tallet i Jubail i det østlige Saudi-Arabia. Den tilhørte opprinnelig Østens kirke.

satt utforsket. Enten fordi urbanisering gjør utgravninger nærmest umulig, slik som i Bahrain, eller som i Saudi-Arabia, hvor myndighetene ikke tillater uavhengige utgravninger som kan utfordre deres offisielle historieskriving.

Tilgjengelige kilder kan fortelle oss mer om spektakulære hendelser, som for eksempel massakren i Najran, forhandlingene med profeten og kirkeopprøret i Bet Qatraye, i Gulfen, enn om kristnes religiøse hverdagsliv. I denne korte artikkelen er det derfor nettopp disse kildene, eller mer bestemt *forskningen* på dem, som vil stå i sentrum. Min intensjon er å vise hva spesialistenes arbeid i dag kan fortelle oss om den tidlige kristne historien på Den arabiske halvøya. Når og hvordan spredte kristendommen seg også til dette området? Halvøya var omgitt av mektige riker: Det kristne Bysants, Det zoroastriske sasanidriket (perserriket) og det kristne Aksum i Abyssinia (Etiopia). Hvordan preget disse den kristne utviklingen? I det femte århundret oppstår det splittelser i kirken; hvilke konsekvenser fikk dette lokalt? Hvordan var egentlig relasjonen mellom de kristne og muslimene?

Begrepene «araber» og «Arabia» ble tidligere brukt på andre måter enn i dag.⁵ I denne artikkelen forholder jeg meg til dagens avgrensning av Den arabiske halvøy; det er historien om de som bodde på dette mer avgrensede territoriet som er ukjent for de fleste og som jeg derfor ønsker å belyse.

DEN ARABISKE HALVØY: EN SMELTEDIGEL

I 520-årene iverksatte Dhu Nuwas, den jødiske kongen av Himjar (i Sør-Arabia), omfattende massakrer på lokale kristne. Kongeriket Aksum, som ble kristnet i 330, hadde lenge dominert Himjar og hadde dermed sikret også sin nære allierte Bysants lokal innflytelse. For å styrke Himjars selvstendighet angrep Dhu Nuwas lokale representanter for Aksum og lokale kristne. Kirker

og kristne symboler ble rasert og kristne myrdet fordi han mistenkte dem for å ha nære bånd til kirkesentra utenfor halvøya og for å være Aksums allierte. Dhu Nuwas informerte sasanidenes representant i al-Hira, i Mesopotamia, om egne handlinger og oppfordret ham til å behandle egne kristne undersåtter på samme måte. Nyheten om massakrene ble imidlertid spredt også til kristne ledere, og keiser Justinian I i Konstantinopel ble varslet. Justinian bad da Kaleb, kongen av Aksum, komme de kristne til unnsetning. Kaleb invaderte Himjar, avsatte Dhu Nuwas, massakrerte jøder, raserte synagoger og erklærte Himjar som et kris-

Både lakhmidene og ghassanidene, og en rekke andre stammer, konverterte til synelatende samlet til kristendommen.

tent kongedømme. For å få nybygdte kirker vigslat og de mange nye kristne døpt henvendte Kaleb seg til patriarken av Alexandria med bønn om prester.⁶

Redselshistoriene fra massakrene på de kristne ble spredt til hele den kristne verden og dette satte, ifølge Irfan Shahid, «the Arabs indelibly on the ecclesiastical map of the Universal Church».⁷ Lokalt bidro den påfølgende martyrkulten til å sette et særpreg på sørarabisk kristendom.⁸ Femti år senere bad imidlertid misfornøyde jøder og andre ikke-kristne himjaritter sasanidene om hjelp. De invaderte Himjar og landet forble deretter under deres kontroll til muslimene erobret området i 632. Men før dette hadde grupper av muslimer, som ble forfulgt av polyteister i Mekka, søkt asyl i det kristne Aksum.⁹

Denne brutale historien er bare ett av flere eksempler på hvor sammenvevet den kristne historien på Den arabiske halvøya var med den

historiske utviklingen i regionen for øvrig. Forfølgelser brakte for eksempel flere kristne til området. Kristne flyktet først østover fra romerske forfølgelser, men etter at keiser Konstantin erklærte kristendommen som rikets offisielle religion i 312, ble de utsatt for forfølgelser av sasanidene som mistenkte dem for å være erkerivalenes – romernes – allierte (339–379). Kirkesplittelsene i det femte århundret førte senere til at kristne, forfulgt av bysantinske kirkemyndigheter, igjen flyktet østover.

Kriger og forfølgelser tvang mennesker ut på vandring. I Midtøsten var det imidlertid også langt fredeligere omstendigheter som bidro til at mennesker beveget seg over store avstander. Innbyggere på Den arabiske halvøy deltok for eksempel i maritim handel med Øst-Afrika, India og Kina. Varer hentet fra fjerne strøk (f.eks. krydder), og egne varer (f.eks. perler, myrra, røkelse, kaffe), ble videresendt med karavaner til andre deler av Midtøsten. Med på vandringene fulgte kulturelle og religiøse ideer, og innbyggere på Den arabiske halvøy ble slik integrert i en kontinuerlig utveksling av mennesker, varer og ideer. Dette bidro til at halvøya ble det Potts karakteriserer som en smeltedigel av etniske grupper, ulike språk, ulike religioner (lokale monoteistiske og polyteistiske trosformer, jødedom, zoroastrisme, kristendom), og ikke minst ulike livsformer og organisasjonsmønstre.¹⁰

Befolkningen var generelt organisert i stammer som igjen kunne være samlet i store stammeføderasjoner med hierarkier som kunne utøve varierende grad av lokalt selvstyre. Flere steder inngikk disse i lokale kongedømmer, slik som, for eksempel, i Himjar. Gulfoområdet, Oman, og periodevis hele Sør-Arabia, var i siste instans underlagt sasanidene som hadde utstasjonert styrker lokalt. Lakhmidene, en stamme med hovedsete lenger nord i Mesopotamia, fungerte imidlertid som sasanidenes vasaller i Gulfen og sørover. I

Sør-Arabia hadde, som nevnt, Aksum, og dermed Bysants, stor innflytelse. I nord fungerte ghassanidene som vasaller for Bysants. I sør, nord og øst var det altså flere ulike styringsnivåer. I Hijaz og i indre områder av Den arabiske halvøy synes imidlertid stammene og/eller stammeføderasjonene å ha vært langt mer selvstendige.

Både lakhmidene og ghassanidene, og en rekke andre stammer, konverterte tilsynelatende samlet til kristendommen, slik de tilsynelatende samlet konverterte til islam i det sjuende århundret. I sasanideriket var zoroastrismen offisiell religion, men de synes ikke å ha misjonert overfor minoritetsgrupper med annen tro. Til tross for lakhmidenes spesielle funksjon ble heller ikke de sanksjonert da de konverterte til kristendommen. Bysants hadde en misjonerende politikk, men kunne likevel ikke forhindre at ghassanidene valgte en annen kristen variant enn styresmaktene selv. Til tross for alliansen mellom Aksum og Bysants var de langt fra allierte når det gjaldt interne kristne stridigheter. Og selv om Bysants direkte og indirekte, gjennom Aksum, hadde innflytelse i Sør-Arabia, var det ikke deres kirke som ble dominerende.

FRA KIRKE TIL KIRKER

Da keiser Konstantin etablerte kristendommen som imperiets offisielle religion var dette, ifølge Tejiran og Simon, del av hans strategi for å samle imperiet som én politisk og religiøs enhet med Konstantinopel som det dominerende sentrum.¹¹ Dette arbeidet ble fortsatt av senere keisere som kalte inn til kirkemøter (konsiler) for å styrke de kristnes fellesskap og enhet, og dermed indirekte deres egen kontroll. I stedet for enhet førte imidlertid dette arbeidet til det Tejiran og Simon beskriver som «codification of division rather than unity».¹² Resultatet ble at de som seiret i den interne maktkampen samlet seg om en gresk-romersk ortodoks, normativ doktrine, og forkastet

divergerende teologiske synspunkter som heresi. Særlig stridigheter om kristologien – hvordan man skulle forstå forholdet mellom Kristi guddommelige og menneskelige natur – førte til dype splittelser. Kirkesamfunn i store deler av Midt-østen brøt med kirken i Konstantinopel – eller ble ekskludert – og innledet prosessen med å formalisere og institusjonalisere selvstendige kirker, som for eksempel Østens kirke¹³ og Den syriansk-ortodokse kirke.¹⁴ Konstantinopel iverksatte brutale forfølgelser for å gjenvinne kontroll, men forgjeves. I stedet bidro forfølgelsene til at de forfulgte kristne retningene spredte seg østover og sørover. På Den arabiske halvøy eksisterte disse ofte parallelt, og i blant parallelt også med bysantinske kirker. I Bet Qatraye ved Den persiske gulf var det Østens kirke som ble dominerende. I Sør-Arabia dominerte den kirkeretning som Den syriansk-ortodokse kirke – og kirken i Aksum – tilhørte. Najran derimot utviklet seg til å bli et samlingssted for mange ulike kristne retninger. De kristne på Den arabiske halvøy var med andre ord en heterogen gruppering.

Til tross for splittelser – og forfølgelser iverksatt av Konstantinopel – er det interessant å merke seg alliansen mellom Aksum og Konstantinopel, som religiøst sett representerte motpoler. Faktisk var det nettopp de kristologiske standpunkter Aksum omfavnet som Konstantinopel forsøkte å eliminere. Like interessant er det å observere hvordan kristne kommunikasjonslinjer ble reaktivert da grusomheter rammet de kristne i Himjar i 523. Da ble interne stridigheter midlertidig lagt til side og man samlet seg om å hjelpe andre kristne. I tillegg må man selvsagt anta at Aksum og Bysants ønsket å gjenvinne politisk og økonomisk kontroll over Sør-Arabia.

BEGYNNELSEN

Akkurat når og hvordan kristendommen ble introdusert på Den arabiske halvøy er usikkert.

Kildene som eksisterer er fragmentariske og det er komplisert å avgjøre hvilke som omhandler legender og hvilke som omhandler mer konkrete historiske kjensgjerninger. Østens kirke oppfatter apostelen Thomas som sin grunnlegger, men hvorvidt han, på sin vei til India, valgte å reise gjennom Gulfen og misjonere der er usikkert. Apostelen Bartholomeus omtales i flere kilder som den første som misjonerte på vestsiden av halvøya, men uten at dette heller kan slås fast med sikkerhet.

Kirkehistorikeren Eusebius gjengir i en tekst fra det fjerde århundret fortellingen om Pantaenus som i det andre århundret skal ha misjonert i Sør-Arabia. Ifølge Eusebius skal Pantaenus, etter å ha blitt kristen, ha blitt grepet av en slik glødende misjonsiver at han til slutt ble «appointed as a herald of the Gospel of Christ to the nations of the east».¹⁵ Ifølge den bysantinske historiegrafer Philostorgius sendte keiser Justinian I, i 356, biskop Theophilus Indieren til Sør-Arabia for å misjonere, sikre handelsforbindelser og allianser mot sasanidene.¹⁶ I *John av Nikius krønike* var det en kvinne, Theognosta, som lyktes i å omvende søraraberne ved midten av det fjerde århundret. Men ifølge Østens kirke ble den viktige handelsbyen Najran kristnet av Hannan/Hayyan, en lokal kjøpmann, ved slutten av det fjerde århundret.¹⁷ Etter å ha kommet i kontakt med kristne i Mesopotamia skal han ha returnert og senere blitt kjent som «the ‘apostle’ of Christianity in Najran and the region».¹⁸ I en annen kilde omtales Fimiyyun (Euphemius), en syrisk omvandrende asket, som, ifølge legenden, skal ha inspirert innbyggerne i Najran til å konvertere.¹⁹

Ifølge Arbela-krøniken, fra det sjette århundret, skal det ha eksistert flere bispedømmer på østsiden av Den arabiske halvøy allerede i 225.²⁰ Denne tekstens pålitelighet er imidlertid omdiskutert. *Vita Iona*, fra midten av det fjerde århundret, og *Seerts krønike*, fra det 9./10.

århundret, betraktes imidlertid som mer historiske. Begge disse tekstene omhandler lokale klostre og munkar som skal ha levd i det fjerde århundret. Tekstene bekreftes også av dokumentene fra Østens kirkes viktige kirkemøte i Seleukia-Ktisphone (i Mesopotamia), i 410. Her omtales allerede eksisterende bispedømmer i Gulfen. Dokumenter fra et kirkemøte i 424 omtaler dessuten et bispedømme i Bet Masunye (Sohar, Oman). Kirkelige strukturer var med andre ord klart på plass før år 400.

Til tross for kildeproblemene kan man altså fastslå at kristendommen hadde ankommet Den

Kristendommen spredte seg også ved
at kristne handelsfolk slo seg ned i
lokale handelssentra.

arabiske halvøy i hvert fall i løpet av det fjerde århundret, kanskje til og med tidligere. De eksisterende kildene indikerer videre at misjon og omvandrende asketer representerte viktige påvirkningskanaler. Likeledes skal klostre i innlandet som fungerte som *karavanserai*, det vil si herberger for karavaner, hatt betydning. Kristendommen spredte seg også ved at kristne handelsfolk fra andre deler av Midtøsten slo seg ned i lokale handelssentra hvor de etablerte kirker til eget bruk. Videre bidro nomader og/eller handelsfolk fra halvøya som hadde blitt omvendt etter møter med kristne i mer sentrale områder av Midtøsten. Kriger og forfølgelser bidro som nevnt også til at kristne ble spredt over nye områder. Det kristne Aksum hadde selvsagt også stor påvirkning på troslivet i Sør-Arabia, ikke minst gjennom kong Kaleb som omdannet Himjar til et kristent kongerike etter stridighetene på 520-tallet.²¹

Kristendommen spredte seg over store deler av

Den arabiske halvøy, og på steder som Najran på vestsiden og i Bet Qatraye på østsiden vokste det frem viktige kristne sentra. Hvorvidt kristendommen også grep om seg i handelssentra som Mekka og Medina er omdiskutert. Ifølge Shahid levde en kristen gruppe abyssiniere i Mekka.²² Osman trekker dette i tvil, og hevder eventuelle kristne i Mekka var importerte slaver.²³ Ghada Osman derimot har oppsporet historiene til flere arabiske konvertitter, blant annet til Waraqa bin Nawfal, fetter av Khadija, profetens senere hus-tru.²⁴ Disse konvertittene sluttet seg imidlertid til en form for kristendom preget av askese og/eller reisevirksomhet, og de etablerte aldri noen egentlige menigheter. For øvrig var det altså en rekke stammer og/eller stammeføderasjoner som konverterte til kristendommen. Presist hvor mange som ble kristne eller hvor stor del av befolkningen de til sammen utgjorde er ukjent. Kristne levde dermed blant jøder, zoroastere og andre som praktiserte lokale monoteistiske eller polyteistiske religionsformer. I Sør-Arabia ble de kristne imidlertid, ifølge Block, dominerende.²⁵ Og Potts understreker hvilken betydning Østens kirke fikk langs Gulfen. Østens kirke, som fikk en uoffisiell status som nasjonalkirke i sasaneriket, ble «en forenende kraft», og bidro, ifølge Potts, til at innbyggerne i Øst-Arabia, Mesopotamia og Sørvest-Iran etablerte «the closest relationship they had ever experienced».²⁶

NAJRAN: MARTYRBYEN

Simeon av Beth Arsham, syriansk biskop fra Mesopotamia, beskrev i brev hvordan til sammen to tusen prester og lekfolk ble brent levende inne i en kirke og hvordan andre ble torturert til døde.²⁷ En av de drepte, Arethas, Najrans leder, ble senere kanonisert og skrevet inn i flere kirkesamfunns synaksarion. Han minnes fortsatt som sankt Arethas på spesielle dager i en rekke kirkesamfunn. Simeon fremhever imidlertid også

de mange kvinnene som ble myrdet og spesielt de som med stort mot *valgte* en brutal død for å oppnå martyrkronen.²⁸

Simeons tekster omhandler en historisk dokumentert tragedie, men hans anslag over antall drepte og de spesifikke drapsmetodene er gjenstand for diskusjon. Hvorvidt ofrene faktisk evnet å gi uttrykk for den lykksalighet som Simeon beskriver er selvsagt også usikkert. Simeons tekst reflekterer klart datidens sjangerkrav for martyrbioграфier. I tillegg representerer den et teologisk dokument som kan leses som en innføring i syriansk kristendoms forståelse av kropp, sakramenter og frelse gjennom martyrdøden.²⁹

Kristne ble massakrert i flere byer, og dette er bakgrunnen for at Sør-Arabia ble kjent som «a country of martyrs», men massakren i Najran oppnådde likevel en spesiell posisjon som førte til at Najran fikk status som «The Holy City of the Arabs».³⁰ De overlevende bygde raskt «a martyrion», det vil si en spesiell kirke bygd over martyrenes relikvier.³¹ Denne spesielle kirken, kalt Ka'bat Najran, ble senere beskrevet som «one of the wonderful buildings with which the Arabs could be credited and which might be compared with those of the Persians».³²

Najran ble Arabias mest populære kristne pilegrims mål, og selv ikke-kristne, forhindret fra å reise til Mekka, skal også, ifølge Trimmingham, ha besøkt Najran.³³ Martyrkirken ble betraktet som «an inviolable sanctuary for anyone who sought protection, refuge or aid ...» og «as a hospice for the wayfarer».³⁴ Selve martyrfestene ble feiret med prosesjoner, hymnesang og felles måltider.

Parallelt med at Najran oppnådde sin spesielle posisjon fikk byen både flere biskoper og flere klostre. Byen hadde også, på grunn av sine mange ulike kirkesamfunn, nære relasjoner til de fleste viktige kirkesentra i Midtøsten. For profeten Muhammed ble det derfor viktig å etablere en al-

lianse med de kristne i Najran, og, ifølge al-Wakil, viser flere kilder at de kristne i Najran anvendte sine kontakter til kristne utenfor Den arabiske halvøy «to foster diplomacy between Christendom and the emerging religion of Islam».³⁵

PROFETEN OG DE KRISTNE

Profeten Muhammed var fortrolig med elementer av de kristnes tro og praksis, men hans vurderinger av dem varierer fra respekt og sympati til skarp kritikk.³⁶ De kristne ble, i likhet med jødene, anerkjent som «Bokens folk», det vil si opprinnelige mottakere av den sanne lære. Men de ble også anklaget for å ha tuklet med tekstene slik at de ikke lenger var pålitelige, og de blir, i Koranen 9:30, anklaget for å være vantro fordi de «har tatt sine rabbier og munkere til herrer utenom Gud, Messias, Marias sønn».³⁷

Hva denne variasjonen skyldes er vanskelig å vite. Dette kan ha hatt sammenheng med endrede politiske forhold, skuffelse over brutte allianser, eller en økende bevissthet om et truende Bysants i nord. Eller skyldes det at Muhammed ble konfrontert med kristne retninger som vakte ulike reaksjoner hos ham? Block hevder for eksempel at forskjellen mellom de mer tolerante Mekkasurene og de senere, mer kritiske, Medina-surene kan forklares med profetens møter med kristne som tilhørte den såkalte *triteismen*, det vil si en retning som forstod treenigheten som bestående av tre atskilte guddommer og som dermed kan fremstå som polyteisme.³⁸ Ifølge Block var nettopp denne retningen sentral i Najran i 628, da en delegasjon reiste til Medina for å forhandle med profeten.

Møtet mellom profeten og de kristne fra Najran, og pakten mellom dem, er utgangspunkt for en rekke faglige diskusjoner. Møttes de for eksempel allerede i Mekka og/eller flere ganger i Medina? Hva skjedde egentlig under møtet? Delegasjonen fra Najran skal ha bestått av seksti

personer, og lederne skal ha vært kledd i sine beste drakter. Men førte dette til at profeten ble frastøtt og først nektet å møte dem, eller ble deres drakter oppfattet som et forsøk på å vise profeten respekt? Profeten skal senere ha invitert de kristne til å be i hans moske, men tolket de kristne dette som et tegn på toleranse eller som et forsøk på å gjøre dem til muslimer? Var det noen av de kristne som konverterte? Under møtet skal de ha diskutert Kristi natur, og profeten skal ha blitt forundret over de kristnes ulike synspunkter. Men dannet dette grunnlaget for profetens senere polemikk mot de kristne eller skiltes partene med gjensidig respekt?

Avtalen de inngikk eksisterer også i flere versjoner, og selv om sentrale punkter er sammenfallende varierer grunntonen i dem. Ifølge muslimske kilder opphevet profeten senere pakten, og i en sentral hadith skal han på slutten av sitt liv ha erklært at det skal ikke være mer enn én religion i arabernes land.³⁹ Hvilket landområde dette omfatter er imidlertid litt uklart. Det refereres både til Den arabiske halvøy og til det mye mindre Hijaz, området rundt Mekka og Medina på vestsiden av halvøya. Men ifølge den mest kjente hadith-samleren al-Bukhari, iverksatte Umar, den andre kalifen, Muhammeds forordning og fordrev jøder og kristne ut fra Den arabiske halvøy.⁴⁰ *Utenfor* halvøya skulle imidlertid kristne og jøder aksepteres som *dhimmi*. Denne versjonen av begivenheten danner grunnlaget for at Saudi-Arabia fortsatt nekter kristne (og andre religiøse grupper) å etablere kirker på eget territorium, og saudiarabiske religiøse ledere har også oppfordret andre stater på halvøya til å ødelegge dagens nye kirkebygg. Historikere har også, generelt, akseptert fordrivelsen etter profetens død som et faktum, men forskere som spesialiserer seg på kristne på Den arabiske halvøy bestrider nå dette i økende grad.

Det sentrale i pakten med Najran var at de

kristne, mot å betale skatt (*jizya*), hadde krav på beskyttelse, det vil si rett til å bli boende og å praktisere sin tro. I tillegg ble det stipulert forskjellige plikter de kristne hadde overfor muslimer, for eksempel å ta imot dem når de var på gjennomreise, men også rettigheter, som for eksempel at kirkelig eiendom ikke skulle skattlegges. Det er imidlertid ingen spor av de senere strenge restriksjonene på religionsutøvelse, klesdrakt og generell livsførsel for *dhimmi*. Tonen i den offisielle versjonen av pakten er imidlertid autoritær og lite preget av likeverd. Men pakten med de kristne i Najran, og fire liknende pakter profeten skal ha inngått med andre kristne, eksisterer også i kristne versjoner og disse har en helt annet preg av toleranse og gjensidig respekt. Disse versjonene, som finnes i *Seerts kronike* fra det 9./10. århundret og i kopier gjenfunnet i kristne arkiver, blant annet i sankt Katarina-klosteret på Sinai og i et karmelitt-kloster i Haifa, har tidligere blitt avvist som opportunistiske forfalskninger. Forskere som al-Wakil (2016), Considine (2015) og Morrow (2013) hevder imidlertid at disse tekstene kan være autentiske og at den «offisielle» muslimske versjonen kan være et resultat av redigeringer foretatt på et tidspunkt hvor holdningene til de kristne var langt mer negative enn opprinnelig.⁴¹ Dette er, i hvert fall foreløpig, kontroversielle påstander. Å hevde at den beryktede Umars pakt, som lister opp særdeles begrensede retningslinjer for kristne, egentlig ble forfattet under Umar II på 700-tallet, for så å bli tilbakedatert til Umar I, er imidlertid langt mindre kontroversielt.

HVA SKJEDDE ETTER PROFETENS DØD?

Ifølge Philip Hitti var det trolig ikke mer enn en tredjedel av befolkningen på Den arabiske halvøy som konverterte til islam i profetens levetid.⁴² Lokale ledere kunne ha varierende motiver når de inngikk allianser med profeten og deres beslutninger var ikke alltid populære blant deres under-

såtter, som kunne ha andre religiøse preferanser. Da profeten døde anså mange alliansene for avsluttet. Dette utløste de såkalte apostasi-krigene (*ridda*-krigene), men Abu Bakr, den første kalif, lyktes i å gjenvinne kontrollen over halvøya. Alt lå dermed til rette for at Umar, den andre kalif, kunne lede muslimenes ekspansjon nordover og østover. I dette prosjektet deltok også kristne. Lite tyder imidlertid på at de ble tvunget til å delta og/eller forlate halvøya.

Katolikos Isho Yahv II, øverste leder for Østens kirke, skal ha vært rask med å fornye relasjonen med muslimenes ledere etter profetens død. En biskop ble sendt for å møte Abu Bakr, den første kalif, og han skal ha inngått en ny avtale med kristne i Najran. Etter Abu Bakrs død skal Isho Yahv II selv ha møtt Umar I, den annen kalif.⁴³ Intet tyder på at de, eller senere kalifer, gav ham beskjed om at hans troende måtte forlate halvøya. Mange kristne, i Oman og Sør-Arabia, konverterte imidlertid raskt til islam. I en tekst gir da også den neste kirkelederen Isho Yahv III tydelig uttrykk for indignasjon over dette. Han forkaster blankt deres egne påstander om at de hadde blitt utsatt for tvang og anklager dem i stedet for å ha gjort det for pengenes skyld. Og for Isho Yahv var nettopp det at omanerne konverterte for pengenes skyld og ikke for «deeply held religious beliefs», ifølge Loosley, «the cruellest blow».⁴⁴ I en annen sammenheng gir han egne opprørske biskoper skylden for at omanerne forlot kirken.⁴⁵

I et brev skrevet i 647 priser Isho Yahv III muslimene.

*These Arabs, to whom God has for the time being given the empire of the world, are also, as you know very close to us; and not just because they do not attack the Christian religion, but they praise our faith, honour the priests and the saints of the Lord, and ward benefits to the churches and monasteries.*⁴⁶

Tilsynelatende ubekymret omtaler altså Isho Yahv III muslimenes makt som midlertidig. Dette kan selvsagt forstås i lys av at han tidligere hadde levd som medlem av en minoritet i sasanideriket og at det så langt ikke var noen merkbar forskjell. Som jeg vil komme tilbake til var Isho Yahv III langt mer bekymret for et lokalt opprør mot sin egen

Også i Gulfen har man kilder som viser til fortsatt kristen eksistens i hvert fall frem til det niende århundret.

autoritet, en konflikt som ikke løses før på et kirkemøte i Bet Qatraye i 676, det vil si tretti år etter Umars død.

Fra Najran reiste kristne (og jøder) og etablerte seg i Syria eller i Mesopotamia. Spørsmålet er imidlertid om de valgte å reise, eventuelt for å komme nærmere Det hellige land, eller om de ble tvunget til å reise, eventuelt som straff for apostasi eller for å ha krevd renter på utlån.⁴⁷ Mange blir imidlertid igjen i Najran og omegn. Ifølge Trimingham ble deres pakt med profeten «confirmed by succeeding caliphs», og

*Umar's measure that no Christians were to remain in the Peninsula was certainly not applied to them since it is known that there were Christians in Najran for at least two hundred years.*⁴⁸

I det niende århundret refereres det fortsatt til prester og/eller biskoper i Najran. De siste referansene stammer fra det trettende århundret,⁵⁰ men det er da usikkert hvorvidt kildene omtaler faktiske personer. Også i Gulfen har man kilder som viser til fortsatt kristen eksistens i hvert fall frem til det niende århundret. De siste referanser finner man fra det tolvte århundret i form av bønner skrevet for prestene i Bet Qatraye, men

hvorvidt dette dreier seg om bønner for et reelt kristent felleskap er, ifølge Loosley, et åpent spørsmål.⁵¹ Tekstmaterialet fra Bet Qatraye gir imidlertid et interessant innblikk i den kristne utviklingen i det sjuende århundret.

FORTSETTELSEN AV DEN KRISTNE HISTORIEN

Bet Qatraye rommet flere bispedømmer, og der fantes aktive kirker og klostre. I det sjuende århundret ble det produsert avanserte teologiske tekster som indikerer at man også må ha hatt skoler i stand til å utdanne «local people to an extremely high level».⁵² Skoler som, ifølge Brock, kan sammenliknes med den berømte skolen i Nisibis.⁵³ Ifølge Loosley indikerer dette at det var et sterkt kristent felleskap med gode klosterskoler i Bet Qatraye som på dette tidspunktet fortsatt synes uberørt av islamsk ekspansjon.⁵⁴

Den mest berømte blant forfatterne fra det sjuende århundret er Isaak av Niniveh. Han anses som en av de viktigste forfatterne i hele den syrianske tradisjonen, det vil si i Østens kirke og i Den syriansk-ortodokse kirke, og hans arbeider har også hatt betydelig innflytelse i Den (østlig) ortodokse kirke. Fortsatt i dag har Isaaks tekster innflytelse i østlige klostervesen.⁵⁵

Katolikos Isho Yahv 111s brev til lokale biskoper, munk og lekfolk representerer en helt annen, men også interessant, sjanger. Brevnes temaer dreier seg om det kirkelige hierarkiet og den apostoliske suksesjonen, og tonen i brevene tegner et bilde av en opprørt kirkeleder som kjemper for å gjenvinne kontroll over opprørske biskoper.

Biskoper i Bet Qatraye ønsket tydeligvis langt større uavhengighet, og de hadde henvendt seg til sivile myndigheter, det vil si muslimene, for å få deres støtte.⁵⁶ Dette vakte Isho Yahvs sinne, og i et brev til munk, som han håpet ville støtte ham, omtales biskopene som «despicable», og han advarte munkene mot å ta imot nattverd fra dem.⁵⁷ Munkene ble oppfordret «to imitate the

zeal of the Old Testament prophets, and of the martyrs after them, who did not hesitate to rebuke the wickedness of those of those in power».⁵⁸ I et brev til lekfolk ble munkene omtalt som «a refuge for the afflicted», og Isho Yahv oppfordret lekfolk til å hjelpe lydige munk når opprørske biskoper forsøkte å fordrive dem.⁵⁹

Årsakene til denne konflikten er delvis ukjent, men det er klart at den løses og at det kirkelige hierarkiet gjenopprettes på kirkemøtet i Darin, i Bet Qatraye, i 676.⁶⁰ I dokumentene fra dette møtet får man et interessant innblikk i temaer viktige for Østens kirke på dette tidspunkt. Det ble for eksempel presisert at konflikter skulle løses internt og at man skulle unngå å henvende seg til ikke-troende dommere.⁶¹ Det kirkelige hierarki skulle respekteres og ingen skulle bygge kirker eller klostre uten biskopers tillatelse. Kristne skulle be sine daglige bønner i kirken hvor også de store kirkefestene skulle feires. Monogamiet ble fremhevet som et ideal og det ble presisert at kvinner skulle kun inngå ekteskap med.⁶² Å drikke vin etter gudstjeneste var tillatt, men man ble oppfordret til å besøke *kristne* vertshus, ikke jødiske.⁶³ Disse påbudene indikerer at det var en spenning mellom lokalkirker og klostre, men det er uklart hvorfor det var slik. Påbudene antyder dessuten at kirken ønsket å organisere de kristne som en enhet mest mulig autonom fra omgivelsene og de nye myndighetene. Samtidig fungerte også kristne som, for eksempel, skatteinnkrevere for myndighetene.

Etter 676 blir tekstmaterialet svært fragmentarisk og man har derfor tatt for gitt at de kristne ble islamisert eller forlot regionen, men nye arkeologiske utgravninger indikerer at bygging av kirker og klostre kan ha fått et oppsving i denne perioden.⁶⁴ Det er en påfallende mangel på arkeologiske funn fra tidligere perioder, og man diskuterer hvorvidt dette skyldes at tilbedelse lokalt tidligere foregikk i folks hjem eller at kirker ble

bygd med lette materialer. En annen mulighet er selvsagt at tidligere bygninger fortsatt ligger skjult i sanden.

Ingenting tyder på at de kirker og klostre man har funnet har blitt rasert. Tvert imot mener arkeologer at de simpelthen har blitt forlatt av sine opprinnelige brukere for så å bli overtatt som boliger av andre. Dette synes å bekrefte Loosleys argument om at den kristne tilstedeværelsen i Gulfen forsvant «with a whimper, rather than a cataclysmic event or widespread persecution of the Muslim overlords as some have envisaged».⁶⁵

Ifølge Langfeldt skjedde det «a much more extensive Christianization of the Arabian Peninsula» enn det som er kjent.⁶⁶ Men avkristningen blir også særdeles omfattende, for ikke å si total. Med unntak av anekdotisk informasjon om grupper som forble kristne i skjul, forsvant kristendommen som levende praksis på Den arabiske halvøya. Den ble til slutt et territorium med bare en religion, dvs. islam, og slik forble det i flere hundre år inntil, først, kristne portugisere okkuperte deler av kysten i det 15. århundre. Kristne misjonærer kom så for å omvende muslimene i det nittende århundret, og kristne arbeidsmigranter begynte å ankomme halvøya fra midten av det tjuende århundret. Men hvorfor døde den opprinnelige kristendommen ut på Den arabiske halvøya? Hvorfor forsvant de kristne?

Man kan anta at den gradvise avkristningen skyldes et ønske om å unngå skatt og/eller et ønske om å oppnå fulle rettigheter etter hvert som halvøya ble mer og mer islamisert. Ekteskap på tvers av religiøse grenser kan være en annen årsak. Skifte av religiøst språk kan dessuten ha vært forlokkende. Muslimene anvendte arabisk, folks hverdagspråk, mens flertallet av de kristne anvendte syriansk som liturgisk språk. Kanskje ble de kristne bare færre og færre med det lokale kirkelige forfall som pleier å følge slike prosesser. Oppsmuldring av egne fellesskap parallelt med et

økende sosialt press fra omgivelsene kan til slutt ha blitt avgjørende, men i mangel av solide kilder er det ennå ingen som kan gi tilfredsstillende svar. Hva vi imidlertid vet er at mens Østens kirke under Abbaside-dynastiet gikk inn i en voldsom ekspansjonsperiode, med forgreninger helt til Kina, forsvinner den altså fra sitt eget nærrområde på Den arabiske halvøya.

FORTSATT I SIN BARNDOM

Ifølge Timothy Insoll er arkeologiske studier av den kristne historien i Gulfen fortsatt «in its infancy».⁶⁷ Det samme kan sies om arkeologiske studier andre steder på Den arabiske halvøya. Det kan fortsatt være mye som ligger skjult. Og hvis særlig Saudi-Arabia, som kontrollerer størstedelen av territoriet, ville tillate uavhengige studier og/eller publisering av funn som strider mot egen historieskriving, ville man trolig kunne belyse den kristne historien bedre. Videre tekststudier innrettet mot å finne flere spor av de kristne ville sannsynligvis også kunne bidra med ny og viktig kunnskap. Så langt må vi imidlertid nøye oss med fragmenter av en historie som faktisk strekker seg over flere hundre år. Men om denne historien fortsatt er fragmentarisk, bidrar den i aller høyeste grad til ny innsikt, både om kristen historie spesielt og om Midtøstens historie generelt.

• f •

BERIT THORBJØRNSRUD er professor ved Institutt for kulturstudier og orientalske språk på Universitetet i Oslo, og redaktør av boken *De kristne i Midtøsten: Kampen for tilhørighet*.

- 1 Takk til Nora Stene, Oddbjørn Leirvik, Kari Vogt, Sissel Østberg, Aage Ultvedt, anonyme fagfeller og til redaksjonen i Babylon for verdifulle kommentarer.
- 2 Arthur Jeffrey, "Christianity in South Arabia", *Anglican Theological Review*, Vol. XXVII, No. 3, (July 1945):1.

- 3 Sebastian Brock, "Syriac Writers from Beth Qatraye", *ARAM*, 11–12, (1999/2000): 87.
- 4 R.A. Carter, "Christianity in the Gulf during the first centuries of Islam", *Arabian archaeology and epigraphy*, (2008) 19:71–108. Julie Bonneric, "Christianity in the Arab-Persian Gulf: an ancient but still obscure history", *Le Carnet de la MAFKF* (2015), mafkf.hypotheses.org/1286
- 5 I tidlige kilder inkluderer begrepene Den arabiske halvøy og/eller Arabia ofte hele territoriet fra Syria og sørover, avgrenset av Eufrat i øst (i dagens Irak), til halvøya møter Det indiske hav. Det er med andre ord et langt større område enn i dag hvor man generelt omtaler Den arabiske halvøy som territoriet sør for Jordan/Irak.
- 6 Se f.eks. John Spencer Trimingham, *Christianity among the Arabs in Pre-Islamic Times*, (Longman London and New York, 1979), 296ff. eller Richard Barrett, "Sensory Experience and the Women Martyrs of Najran", *Journal of Early Christian Studies*, 21:1 (2013):98. Originalkildene finner man i to brev skrevet av Simeon, syriansk biskop av Beth Arsham, som var til stede i al-Hira da sendebudet kom fra Dhru Nuwas, eller i *The Book of the Himyarites, The Martyrdom of St. Arethas*, m.m.
- 7 I Kevin Borge, "A Historical survey of the Rise and Spread of Christianity in Arabia in the first six Centuries", Paper presented to Dr. Tony Maalouf, Southwestern Baptist Theological seminary (2011):14. academia.edu/829636/Pre-Islamic_Christianity_in_Arabia
- 8 I Borge, "A Historical survey", 14.
- 9 Guillaume i Oddbjørn Leirvik, "Kristne under islam: tekst og historie", i *De kristne i Midtøsten. Kampen for tilhørighet*, red. Berit Thorbjørnsrud (Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2015):39.
- 10 Timothy Insoll, "Changing Identities in the Arabian Gulf. Archeology, Religion, and Ethnicity in Context", i *The Archeology of Plural and Changing Identities*, eds. E.C. Casella & C. Fowler (Boston: Springer 2005): 2001.
- 11 Eleanor H. Tejiran & Reeva Spector Simon, *Conflict, Conquest and Conversion. Two Thousand Years of Christian Missions in the Middle East*, (New York: Columbia University Press: 2012):11.
- 12 Tejiran & Simon, *Conflict, Conquest and Conversion*. 11.
- 13 Østens kirke omtales ofte som Den nestorianske kirke og medlemmene som nestorianere, men dette er feil. Østens kirke støttet Nestorius da han ble avsatt som patriark i Konstantinopel (431), men den aksepterte aldri hans kristologi som gikk langt i å definere Kristi menneskelige og guddommelige naturer som atskilte. Faktisk var det store likheter mellom Østens kirke og Bysants i spørsmålet om kristologi. Men Østens kirke anerkjenner bare de to første konsilene og er derfor ikke i kommunion med andre kirkesamfunn. Østens kirke la stor vekt på misjon og etablerte menigheter langs handelsveiene helt til Kina. I middelalderen var dette en av de mektigste kirkene i verden, men særlig etter mongolenes herjinger i det 14. århundret mistet den sin posisjon og i dag er dette en kirke med kun cirka 400 000 medlemmer i Irak, Iran og Syria og særlig i USA hvor deres katolikos – øverste kirkeleder – nå har hovedkvarter i Chicago. Kirken omtales også som Østens assyriske kirke, Den assyriske kirke, eller som Den øst-syriske kirke, men dens offisielle navn er Østens hellige apostoliske katolske assyriske kirke. Et internt skisma førte til etablering av Østens gamle hellige apostoliske katolske kirke.
- 14 Det er to syriansk-ortodokse kirker. Etter striden om kristologien under kirkemøtet i Kalkedon i 451 forble en retning innenfor moderkirken i Konstantinopel, og i dag tilhører den hva som kalles Den (østlig) ortodokse kirke. Den andre etablerte seg som en selvstendig kirke i kommunion med Den armenske og Den koptiske kirke som hadde forgreninger også til Aksum. I dag omtales disse kirkene som orientalsk ortodokse. Den syriansk-ortodokse kirke omtales ofte, mot dens vilje, som Den jakobittiske kirke, etter biskop Jacob Baradeus som spilte en avgjørende rolle i dens arbeid for uavhengighet.
- 15 Borge, "A Historical survey", 9.
- 16 Athanassios N. Papathanassiou, "Christian Mission in Pre-Islamic South Arabia", paper presented at The International Orthodox Missions Consultation i Moskva, (November 1–6, 1993):135.
- 17 C. Jonn Block, "Philoponian Monophysitism in South Arabia at the Advent of Islam With Implications for the English Translation of 'Thalātha' in Qu'rān 4.171 and 5.73", *Journal of Islamic Studies*, Volume 23, Issue 1, (2012): 3.
- 18 Shahid i Borge, "A Historical survey", 11.
- 19 Trimingham, *Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times*, (London and New York: Longman, 1979): 294.
- 20 Kjetil Hannevik Friestad, *Christianity in Bet Qatraye*.

- A survey of textual and archeological sources to the knowledge of Christianity in north-east Arabia and the islands of the Persian Gulf*, MA thesis, Oslo: MF Norwegian School of Theology 2016), 12.
- 21 Se Stephan Guth for en interessant redegjørelse for kristnes kulturelle betydning i denne perioden. "Kristnes bidrag til islamsk kultur og arabisk identitet", i *De kristne i Midtøsten*, red. Thorbjørnsrud.
- 22 Shahid i Ahmed al-Wakil, "The Prophet's Treaty with the Christians of Najran: An Analytical Study to Determine the Authenticity of the Covenants", *Journal of Islamic Studies* 27:3 (2016): 296.
- 23 I Grafton "The Identity and witness of Arab pre-Islamic Arab Christianity: The Arabic language and the Bible", *AOSIS Open Journals*, (15.10.2014):5 [hts.org.za/index.php/hts/article/view/2726](https://aosis.org.za/index.php/hts/article/view/2726)
- 24 Ghada Osman, "Pre-Islamic Arab Converts to Christianity in Mecca and Medina: An Investigation into the Arabic Sources", *The Muslim World*, Vol. 95, Issue 1 (2005).
- 25 Block, "Philoponian Monophysitism", 2012.
- 26 D.T. Potts, *The Arabian Gulf in Antiquity, II*, (Oxford: Clarendon Press 1990), 353.
- 27 I Barrett, "Sensory Experience and the Women Martyrs of Najran", 98. Syrianske kirker måtte ha relikvier eller være bygd på martyr-/helgengraver for å kunne fungere som kirker. Knoklene det refereres til i Simeons beskrivelse var trolig hentet fra avdøde biskopers graver.
- 28 Barrett, «Sensory Experience and the Women Martyrs of Najran».
- 29 Barrett, «Sensory Experience and the Women Martyrs of Najran».
- 30 Irfan Shahid, "Byzantium in South Arabia", *Dumbarton Oaks Papers*, Vol. 33, (1979), 28.
- 31 Kong Kaleb skal, ifølge Shahid, ha bygd liknende martyrkirker i flere byer i Sor-Arabia (1979).
- 32 Shahid i Borge, "A Historical survey", 13.
- 33 Trimingham, *Christianity Among the Arabs in Pre-Islamic Times*, 304.
- 34 Shahid, "Byzantium in South Arabia", 74.
- 35 Al-Wakil, "The Prophet's Treaty with the Christians of Najran", 294.
- 36 Se Leirvik, "Kristne under islam", 39–42, og Stephan Guth, "Kristnes bidrag til islamsk kultur og arabisk identitet", 61–63, i red. Thorbjørnsrud, *De kristne i Midtøsten*.
- 37 Leirvik, "Kristne under islam", 40.
- 38 Block, "Philoponian Monophysitism".
- 39 Ibn Anas i Leirvik, "Kristne under islam", 44.
- 40 Leirvik, "Kristne under islam", 44.
- 41 Al-Wakil, "The Prophet's Treaty", 290. Craig Cosidine, "Religious Pluralism and Civic Rights in a 'Muslim Nation': An Analysis of Prophet Muhammed's Covenants with the Christians", *Religions* Vol. 7, Issue 2 (2015). John Andrew Morrow, *The Covenants of the Prophet Muhammed with the Christians of the World*, (Kettering: Angelico Press/Sophia Perennis, 2013).
- 42 Philip K., Hitti, *History of the Arabs. From the Earliest Time to the Present*, (London: Macmillan & Co LTD, 1964), 141.
- 43 I al-Wakil, "The Prophet's Treaty", 322.
- 44 Emma Loosley, "A Historical Overview of the Arabian Gulf in the Late Pre-Islamic Period: The Evidence of Christianity in the Gulf", *Abu Dhabi Islands Archeological survey (ADIAS) Doc. 1*, (2002), 10.
- 45 Potts, *The Arabian Gulf in Antiquity*, 346.
- 46 Potts, *The Arabian Gulf in Antiquity*, 260.
- 47 Al-Wakil, "The Prophet's Treaty", 322.
- 48 Trimingham, *Christianity Among the Arabs*, 307.
- 49 Trimingham, *Christianity Among the Arabs*, 307.
- 50 Trimingham, *Christianity Among the Arabs*, 307.
- 51 Loosley, "A Historical Overview of the Arabian Gulf", 6.
- 52 Loosley, "A Historical Overview of the Arabian Gulf", 17.
- 53 Brock, "Writers from Beth Qatraye", 95.

- 54 Loosley, "A Historical Overview of the Arabian Gulf", 17.
- 55 Etter å ha møtt Isaak i Bet Qatraye, trolig i 676, tok katolikos George ham med tilbake til Mesopotamia og utnevnte ham til biskop av Niniveh, derav navnet. Isaak søkte imidlertid kort etter om fritak og levde i stedet som eremitt resten av livet. Det var trolig i denne perioden at han skrev sine tekster.
- 56 Potts, *The Arabian Gulf in Antiquity*, 261.
- 57 Brock, "Syriac Writers from Beth Qatraye", 87.
- 58 Brock, "Syriac Writers from Beth Qatraye", 87.
- 59 Brock, "Syriac Writers from Beth Qatraye", 86.
- 60 Konflikten ble trolig først utløst av en finansiell konflikt mellom katolikosen og hans underordnede, metropolitten i Fars, Persia. Metropolitten i Fars var igjen biskopene i Bet Qatrayes direkte overordnede. De kan derfor ha gjort opprør i solidaritet med egen metropolitt. En annen mulighet var at de primært ønsket avstand til den persisktalende metropolitten som på dette tidspunktet fortsatt var under sasanidenes kontroll. For å opprettholde den apostoliske suksesjon må kirkens katolikos være til stede ved ordinasjon av en biskop, men biskopene i Bet Qatraye hadde begynt å utføre slike ordinasjoner selv. Uansett hva som utløste konflikten, ble dette et alvorlig problem.
- 61 Friestad, *Christianity in Bet Qatraye*, 17.
- 62 Carter, *Christianity in the Gulf during the first centuries of Islam*, 56.
- 63 Potts, *The Arabian Gulf in Antiquity*, 262.
- 64 Carter, *Christianity in the Gulf during the first centuries of Islam*, 103.
- 65 Loosley, "A Historical Overview of the Arabian Gulf", 19.
- 66 Langfeldt, John A., "Recently discovered early Christian monuments in Northeastern Arabia", *Arabian archeology and epigraphy* (1994:5), 32–60.
- 67 Insoll, "Changing Identities in the Arabian Gulf", 198.